

EL MUSEU ANATOMOPATOLÒGIC FERRER CAGIGAL. A PROPÒSIT DEL LLIBRE D'HONOR

BOMBÍ i LATORRE, Josep Antoni

Universitat de Barcelona. Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Barcelona (Barcelonès) bombi@ub.edu

Rebut: 6 de juliol de 2020

Acceptat: 23 de setembre de 2020

PARAULES CLAU:

- *Museu Anatomopatològic*
- *Ferrer Cagigal*
- *Llibre d'Honor*
- *Universitat de Barcelona*
- *Història*

RESUM: Es mostra el Llibre d'Honor del Museu Anatomopatològic Ferrer Cagigal i es recorda la seva importància en el context de la medicina del seu temps. Es detallen alguns moments històrics, com la visita que hi van realitzar la reina Victòria Eugènia i la infanta Beatriu i la seva signatura al Llibre d'Honor. Es repassen les signatures d'un ampli grup de persones representatives com ara molts professors de la Facultat, d'altres centres i molts visitants forans.

PALABRAS CLAVE:

- *Museo Anatomopatológico*
- *Ferrer Cagigal*
- *Llibre d'Honor*
- *Universidad de Barcelona*
- *Historia*

RESUMEN: Se presenta el Libro de Honor del Museo Anatomopatológico Ferrer Cagigal y se recuerda la importancia que tuvo en el contexto de la medicina de su época. Se detallan algunos momentos históricos como la visita que realizaron la reina Victoria Eugenia y la infanta Beatriz firmando en el Libro de Honor. También se describen las firmas de un amplio grupo de personas representativas como muchos profesores de la Facultad, de otros centros y muchos visitantes extranjeros.

KEYWORDS:

- *Anatomic-Pathological Museum*
- *Ferrer Cagigal*
- *Honour Book*
- *Barcelona University*
- *History*

THE FERRER CAGIGAL ANATOMOPATHOLOGICAL MUSEUM. ABOUT THE HONOUR BOOK. ABSTRACT: The Honour Book of the Ferrer Cagigal Anatomic-Pathological Museum is displayed, and a reminder is made of its importance in the context of the Medicine of its time. Some historical moments are detailed, such as the visit made by Queen Victoria Eugenia and the infanta Beatriz and their signature in the Honour Book. The other signatures of a large group of representative people such as many Faculty members visitors from other centres and many foreign visitors are reviewed.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: BOMBÍ i LATORRE, Josep Antoni. "El museu anatomopatològic Ferrer Cagigal. A propòsit del Llibre d'Honor". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2021; 74: 101-113. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2021.74.5>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Josep Antoni Bombí i Latorre, 2021

DOI:10.1344/gimbernat2021.74.5

Amb motiu de la meua jubilació com a catedràtic i metge d'anatomia patològica de la Universitat de Barcelona i de l'Hospital Clínic, he trobat entre les moltes coses acumulades al llarg de molts anys el Llibre d'Honor del Museu Anatomopatològic Ferrer Cagigal (Fig. 1).

Aquest llibre es considerava perdut o oblidat i m'ha semblat interessant tornar-lo a presentar en societat i, al mateix temps, fer un breu recordatori de la personalitat del professor Àngel Antonio Ferrer Cagigal i de la importància que va tenir el seu museu des del punt de vista de la innovació docent i, fins i tot, la transcendència social.

El Dr. Ferrer i Cagigal va néixer el 1886 a Santander i, per motius familiars, va fer la carrera de Medicina a Cadis. El 1914 havia guanyat la càtedra d'Histologia i Anatomia Patològica de la Facultat de Medicina de Cadis i, a més, a partir del 1918, en portava una de Mèdica. Des de jove s'havia dedicat a la política i a Cadis fou diputat pel partit liberal en dues legislatures.

Va arribar a Barcelona el 1923 com a catedràtic d'Histologia i Anatomia Patològica i va treballar força activament. Tenia dificultats visuals importants i per això es va dedicar molt més a l'anatomia patològica macroscòpica que no pas a la histopatologia i la pròpia histologia normal. Ferrer Cagigal no va ser de fet un històleg sinó principalment un patòleg, principalment macroscòpic. Tenia molt interès en les autòpsies clíniques, especialment des d'un punt de vista docent i científic. Va aprofitar bastant el material de la sala d'autòpsies i va recollir peces molt interessants amb la idea de fer un museu d'anatomia patològica, que com veurem va tenir una certa rellevància.

L'estructura i les diverses adaptacions arquitectòniques del museu estan molt ben explicades pel seu director, el Dr. Lluís Callís, en diversos treballs publicats a la revista de la càtedra. La sala d'autòpsies estava a la planta baixa de la facultat, al costat de l'Institut Anatòmic, i el museu es posà a la mateixa planta, al cantó Provença-Casanova de la facultat, en un espai que corresponia a la sala de pràctiques d'histologia, en uns 45 metres quadrats. Posteriorment, el 1925 i el 1928 va aconseguir diverses ampliacions fins arribar als 275 metres quadrats. (Fig. 2) És interessant assenyalar que els principis van ser difícils ja que, malgrat que hi havia la jurisprudència adequada per fer les autòpsies als malalts de l'hospital que no estiguessin sota procediments judicials, no hi havia el costum de fer-les. El 21 de gener de 1924 van entrar les primeres peces, procedents de la necròpsia

d'un pacient de la clínica del Dr. Eusebio Oliver. Inicialment va disposar de diverses donacions, entre les què podem destacar vuit procedents de la clínica mèdica del Prof. Ferrer i Piera, dotze ronyons i vuit pròstates de la clínica privada del Dr. Sacanella i 26 peces ginecològiques del Prof. Bonafonte. També hi col·laboraren els doctors Trias i Pujol, Martínez Vargas, Bartrina i Nubiola, entre d'altres. Com a donacions curioses val la pena esmentar la cama del Dr. Turró, extirpada per un sarcoma pel Dr. Joaquim Trias i entregada a instància del mateix pacient. Igualment, hi havia un exemplar de cap de dona adulta, reduït segons els procediments dels indis peruans, donat pel Dr. Vicenç Carulla.

Com és habitual, hi va haver problemes de tota mena. A part de la dificultat inicial esmentada de les autòpsies, també de personal i de finançament. El personal es va reduir a la col·laboració dels interns, òbviament sense retribució. Posteriorment es va aconseguir un director del museu, que va ser el Dr. Lluís Callís. Aquesta figura es va mantenir fins al 1978, quan fou nomenat el Dr. Antoni Rives Ferriol fins que es

Figura 1. *Llibre d'Honor del Museu Anatomopatològic Ferrer Cagigal.*

va suprimir aquesta plaça al cap de poc temps. El manteniment també era molt car, perquè es finançava amb l'assignació per a pràctiques i s'havien de pagar els flascons per conservar el material i els líquids adequats. Inicialment, els flascons eren de vidre verdós transparent procedents de piles elèctriques velles, però després es compraven a l'estranger perquè al país no n'hi havia. El líquid conservant era l'anomenat de Kaiserling, amb una barreja de glicerina pura, molt costosa, i hidrat de cloral que, a més, necessitava recanvi periòdic. Posteriorment es va trobar una nova fórmula amb l'anomenada *sal de Cadis* a saturació, molt més barata, que va ser utilitzada també per altres institucions. Entre les aportacions tècniques de Ferrer cal esmentar també un mètode de tinció macroscòpica de lípids, del teixit gras, amb un colorant vermell, el pimentó, que va rebre el nom de Cagigalina, que va tenir una discreta difusió entre els seus col·laboradors, i se'n van publicar alguns treballs a la revista de la càtedra.

El museu era gran i va reunir molt material. El gener del 1925 hi havia 133 peces, el 1928 ja eren 2.347 i el gener del 1930 hi constaven 6.112 peces, algunes força grans i ben preparades (5,14). A partir d'aquesta data no hem trobat el nombre total de peces que hi havia, però com a mínim hem de considerar que s'hauria ampliat fins l'any 1936. El material es registrava adequadament i també es classificava

Figura 2. Imatge del Museu Ferrer Cagigal, segons la publicació del Dr. Callís (4).

per sèries segons la localització anatòmica i la lesió i s'hi feia una fitxa on constava el protocol de l'autòpsia, la fotografia/diapositiva; i sovint els dibuixants en feien reproduccions en aquarel·la, llapis o a l'oli, signades pel mateix Ferrer i Cagigal o els seus deixebles, algunes de les quals es conserven al Museu d'Història de la Medicina de Catalunya (Fig. 3 i 4). La finalitat del museu era, d'una banda, la docent per als estudiants de Medicina, però també la científica com a acumulació ordenada d'un material fonamental per a la configuració de l'especialitat i per a la transmissió del coneixement en una medicina científica.

Amb el temps, conforme s'incrementava el material, se li donà més importància i fou inaugurat oficialment el 10 de desembre de 1929 amb assistència de les màximes autoritats com el general Barrera, capità general de Catalunya, el general Milans del Bosch, governador civil de Barcelona, i Eusebio Díaz, rector de la universitat. D'aquest acte, en el qual també es va descobrir una placa en homenatge al Prof. Ferrer Cagigal, hem trobat una fotografia a Internet en què es distingeixen el general Barrera, el rector i el Dr. Ferrer Cagigal, entre d'altres. (Fig. 5).

Segons Corbella, el Dr. Ferrer va tenir també un grup de col·laboradors importants que publicaven bastant. Es van publicar tres volums de "*Trabajos de la Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer Cagigal*" els anys 1927,

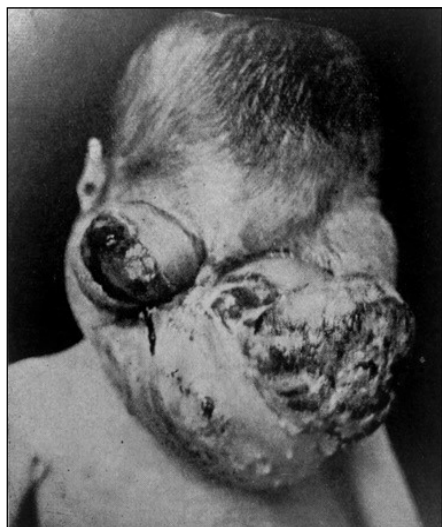

Figura 3. Imatge fotogràfica d'una peça. Font: Publicació del Dr. Callís (9).

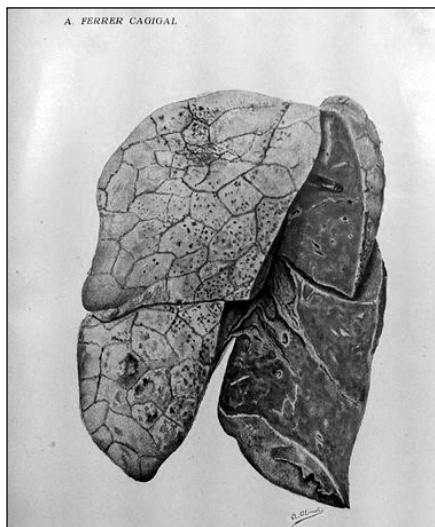

Figura 4. Aquarel·la d'un edema agut de pulmó pel Dr. Alomar. Font: Arxiu del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya.

Figura 5. Fotografia de la inauguració oficial del Museu. Font: Arxiu Nacional de Catalunya.

1930 i 1933, que situats en l'època són prou importants, perquè demostren una mentalitat activa, amb intenció de fer un grup. Vist a distància dels anys es comprova que cada part, la clínica i la del laboratori, estaven juntes, però no fusionades. En relació a l'anatomia patològica, s'hi troben diversos articles relacionats amb les autòpsies, el museu i tècniques de conservació, publicats pel mateix Ferrer o també per Lluís Callís i altres.

Al mateix temps, el Dr. Ferrer continuà amb la seva activitat política i l'octubre de 1929 fou nomenat degà de la Facultat pel Govern de la dictadura. Cal comentar també que es va donar el nom de Ferrer i Cagigal a la plaça que hi ha al davant de la facultat. Va ingressar a la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona l'any 1928 amb un estudi sobre els aneurismes, que va ser respost pel Dr. August Pi i Sunyer, aleshores president de la corporació.

En començar la guerra de 1936 va marxar a Itàlia i després anà a Burgos, on fou membre de la Junta Tècnica de l'Estat. Fou cessat, juntament amb altres professors de la Universitat per Ordre de 17 d'agost de 1936, i va morir el dia de Nadal del 1936, probablement per un tifus abdominal.

Després de la guerra, el museu estava tancat i empolsat, inactiu, i al cap dels anys fou desmantellat per deixar el lloc a l'Escola d'Estomatologia, que s'havia creat de nou. A la facultat el canvi es va considerar positiu: deixar net un espai que no es feia servir, ni tenia perspectiva de continuar amb aquella funció, i acollir un ensenyament nou d'una especialitat que era molt necessària a Catalunya. La major part del material es va traslladar i mal emmagatzemar en la part posterior del soterrani nord, cantó Villarroel de la facultat, on el 1972 s'havia instal·lat el primer microscopi electrònic de transmissió Hitachi HU-12, comprat pel prof. Diego Ribas Mujal. Posteriorment, al mateix indret es va traslladar part del Laboratori de Biologia Cel·lular i, aleshores, pràcticament totes les peces preservades en els flascons es van col·locar en "caixes de restes" per ser enterrades o incinerades.

Entre els anys 1966 i 1968 vaig tenir l'oportunitat de visitar-lo diverses vegades, ja que, malgrat que estava tancat al públic, era intern de la Càtedra d'Histologia i Anatomia Patològica del Prof. Sánchez Lucas, on teníem la clau del museu. El recordo perfectament fosc i brut, amb els seus pots de vidre, alguns ja ressecs, les pells amb tatuatges que havien estat motiu d'una publicació, alguns sarcòfags i esquelets, un cap retallat en un pot, on es veia un globus ocular exterioritzat per una massa tumoral, probablement un carcinoma adenoide quístic, i diversos embrions i fetus.

Amb el temps, la major part del material es va perdre. Algunes petites parts, els tatuatges i alguna peça, van ser acollides pel Prof. Jacint Corbella a la càtedra de Medicina Legal. Un nou trasllat, per obres, a partir de 1984 a Pedralbes, de tota la Facultat, va acabar de malmetre el que en quedava. En tornar el 1996 ja no hi havia previst cap espai. Alguns dels models de cera o ceràmica van ser cedits al Museu d'Història de la Medicina de Catalunya, on també es conserven alguns pocs registres fotogràfics amb la seva història clínica i una trentena d'aquarel·les. Actualment encara es conserven alguns tatuatges i algunes peces en una sala de la unitat de Medicina Legal del Departament de Medicina actual, però la major part estan en molt males condicions de conservació, algunes amb poc líquid conservant i d'altres totalment resseques.

I ara tornem al motiu d'aquest article: el Llibre d'Honor. Es tracta d'una enquadernació neoclàssica de bibliòfil de principis del segle XX. Té un format apaïsat i el seu estat de conservació és molt bo. Les seves dimensions són 310 x 250 mm. Conté 113 fulls de paper verjurat de 160 g, dels quals només s'han utilitzat les 19 primeres pàgines, que registren un total de 235 signatures. El volum està enquadernat en pell de cabra xagrir de color caoba. Respecte a l'estructura constructiva, les tapes

estan encartonades amb cinc nervis senzills amb un cosit a la greca; el llom, arrodonit, on sobresurten els cinc nervis. Les guardes són de seda de color morat amb la cella orlada amb una roda de motius grecoromans i el cantell decorat amb una altra de motius vegetals. Conté també una fulla de cortesia decorada amb paper a l'aigua marbrejat amb tons de color taronja i negre. L'estructura es remata amb un fermall metàl·lic envellit de color negre d'estil modernista. L'estructura decorativa, d'estil Imperi, presenta una decoració simètrica en les dues tapes que estan embellides en els dos plans per un marc exterior daurat amb un filet simple i un altre d'interior de puntades, units pels extrems amb un filet a 45 graus juntament amb una altra orla més ampla, interior, daurada amb una roda de motius florals bordejada d'un doble filet exterior i interior. Les cantonades internes estan rematades amb un ferro d'estil grecoromà. En el pla anterior, en el terç superior del rectangle interior i centrada, hi ha la llegenda, "MUSEO ANATOMO - PATOLÓGICO / FERRER CAGIGAL" estampada amb or amb tipografia romana, en versaletes. La part central presenta una ornamentació daurada amb l'escut de la Universitat de Barcelona. En la tapa posterior, el rectangle interior està buit. Els utensilis emprats per a la seva decoració han estat quatre rodes i un floró i la tècnica decorativa ha estat el daurat. El llom està ornamentat amb una composició de ferros solts, amb els entreners decorats amb un enquadrament de filets triples, un dels quals, l'interior, és puntejat; al centre hi ha estampat un floró d'estil grecoromà, acompanyat de quatre rosetes a les cantonades interiors. El peu està rematat amb un triple quadrat sense decoració interior. Les capçades estan brodades sobre una doble ànima de corda vegetal, alternant fils de seda de color groc i vermell i fixades als quaderns. Els talls, daurats amb pa d'or i brunyits.

En la primera pàgina signada, que és la contraguada, hi figuren les signatures de la reina Victòria Eugènia i de la infanta Beatriu i la data del 29 de maig de 1930 (Fig. 6). Hem intentat buscar als arxius de la Universitat de Barcelona i de la Facultat de Medicina si hi havia cap constància d'aquesta visita, sense cap èxit. Però a l'hemeroteca virtual de *La Vanguardia* hem trobat que els reis d'Espanya van fer una estada a Barcelona amb motiu de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1930, des del 20 de maig fins el 4 de juny d'aquell any. En el diari del divendres 30 de maig a les "Notas del Día" s'hi fa un resum de "Las Jornadas Regias" i allà hi figura que el dia anterior, el 29, van visitar l'Hospital Clínic la reina Victòria Eugènia i la infanta Beatriu. Van ser rebudes a l'escala exterior de la Facultat pel rector, Eusebio Díaz; pel ministre d'Instrucció, Elías Tormo; pel degà de la facultat, Dr. Ferrer Cagigal, i pel secretari, Dr. Saforcada, juntament amb diversos catedràtics i alumnes. Posteriorment, van visitar les sales dels Drs. Trias i Pujol i Martínez Vargas i després van visitar el Museu Anatomopatològic i van signar al Llibre d'Honor. També hi va

signar Elías Tormo, aleshores ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, que acompanyava la reina. També he trobat una ressenya més curta a *La Veu de Catalunya* del mateix dia.

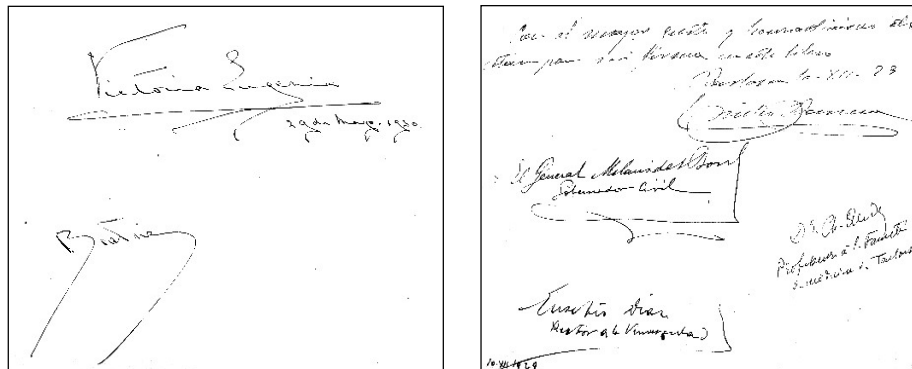

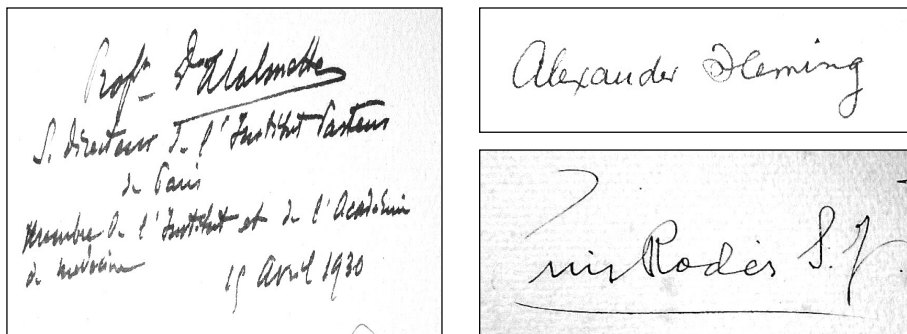
Figura 6. Signatures de la reina Victòria Eugènia i la infanta Beatriu a la pàgina 1 del Llibre d'Honor.

Figura 7. Signatures d'algunes autoritats el dia de la inauguració oficial del Museu.

En una altra pàgina que correspon al dia 10 de desembre del 1929, el dia de la seva inauguració oficial, hi figuren les signatures del general Emilio Barrera, capità general de Catalunya; el general Milans del Bosch, governador civil de Barcelona; Eusebio Díaz, rector de la Universitat de Barcelona, i d'un professor de la Facultat de Medicina de Tolosa de Llenguadoc (Fig. 7).

A banda d'aquestes dues pàgines, n'hi ha catorze més amb diverses signatures. Entre elles hi trobem personatges científicament molt importants, com el Prof. Calmette, director de l'Institut Pasteur de París, amb data del 19 d'abril de 1930, o el que fou director de l'Observatori de l'Ebre, Lluís Rodés S. J. També hi figura una signatura del Dr. Alexander Fleming, que sembla autèntica comparada amb d'altres que hem vist. Haurem de suposar que hauria visitat el museu en la seva estada a Barcelona el 1948, quan el dia 4 de juny va visitar la Facultat de Medicina i l'Hospital Clínic i, que per tant, hauria estat l'última signatura del llibre, un digne colofó. (Fig. 8 a 10)

Hi ha pàgines amb moltes signatures, algunes fàcilment identificables, de professors de la facultat com Jaume Peyrí, de Dermatologia; Marian Soria, d'Oftalmologia; Manuel Saforcada, de Medicina Legal; Manuel Corachán, de Cirurgia; Joaquim Trias Pujol; Pere Nubiola, de Ginecologia; Miquel Sales Vázquez, de Medicina Legal; Eusebio Oliver, de Patologia General; Juan Cuatrecasas, de Fisiopatologia i Patologia Mèdica; Víctor Cònull,

Figures 8 a 10. Signatures del Prof. Calmette, Alexander Fleming i el pare Rodés.

de Ginecologia; Lluís Guilera, catedràtic en excedència d'Anatomia Patològica... Hem pogut identificar la signatura d'alguns d'altres facultats, com Santiago Alcobé, catedràtic d'Antropologia, o d'altres universitats com Enríquez de Salamanca, de la Universitat Complutense de Madrid, o de diverses personalitats, com el comte de Güell. (Fig. 11).

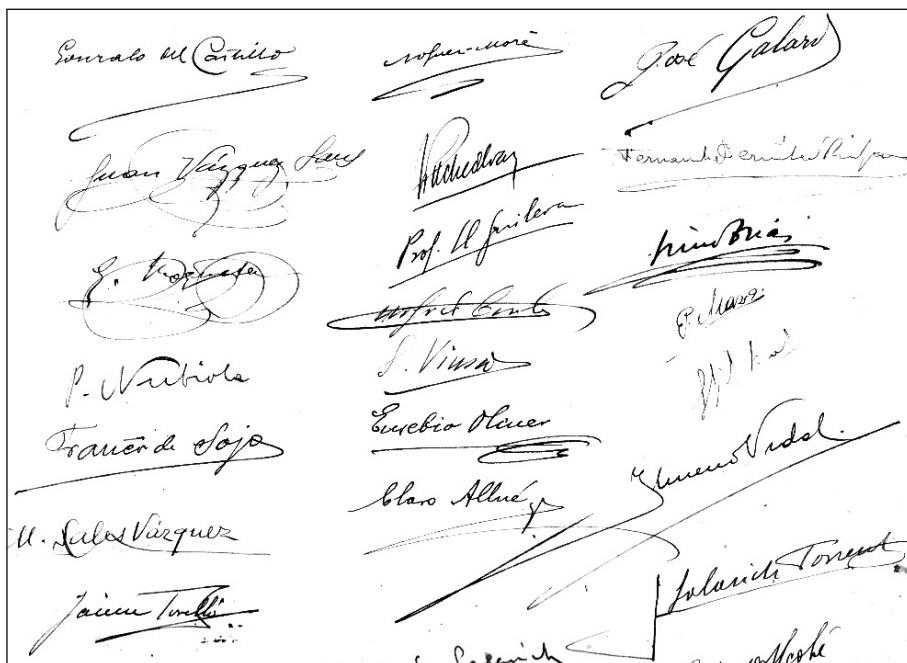
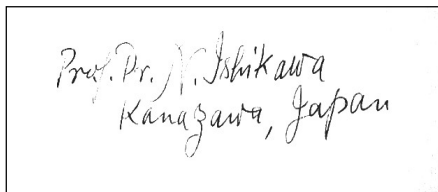

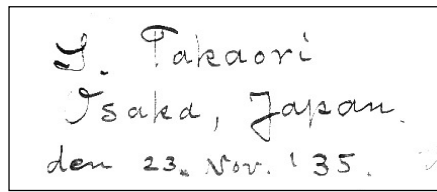
Figura 11. Algunes de les signatures de professors de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona.

Igualment es troben moltes signatures de visitants estrangers, la major part metges, com Fernando Calderón, degà del Col·legi de Medicina de la Universitat de Filipines; José Abella i A. Aguerre, de Montevideo (12-8-1930); Richard Jones, de la Universitat de Stanford, San Francisco; R. M. Shraf, de la California State University de San Francisco; Benigno Carro, de Río Gallegos (Argentina); Ramón Suárez de Santurce (Puerto Rico) el desembre de 1933. Algunes sense identificar de Melbourne (13-9-1930), de Niça, de Bari, de Córdoba (Argentina), Buenos Aires (abril 1934), Bucarest, Marsella, Washington D.C., Manchester.

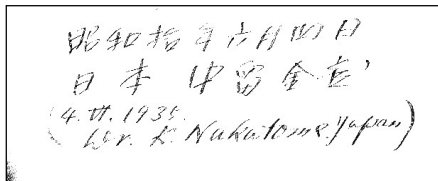
Moltes visites procedien del Japó, com N. Ishikawa de Kanazawa, Makoto Saito de Nagoya (5-5-1933), J. Takaori d'Osaka o el Dr. K. Nakatome (4-6-1935) (Fig.12 a 15).

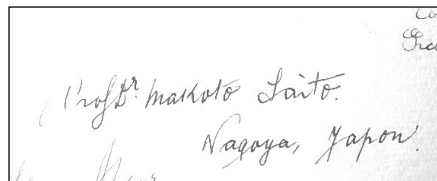
Prof. Dr. N. Ishikawa
Kanazawa, Japan

J. Takaori
Osaka, Japan.
den 23. Nov. 1935.

昭和十一年三月四日
日本 中留金彦
(4. 11. 1935.
Dr. K. Nakatome, Japan)

Prof. Makoto Saito
Nagoya, Japan.

Figures 12 a 15. Diverses signatures de visitants del Japó.

També algunes visites eren en grup, probablement per alguna reunió científica. Així, l'11 de març de 1932 hi ha diverses signatures procedents de França, Gènova, Torí, Nàpols i Trípoli. Buscant hem trobat una ressenya de *La Vanguardia* del dia 12, que diu que es tractava d'una reunió de cirurgians italians a Madrid que van fer una visita a Barcelona amb diverses conferències. Entre les signatures hem identificat, mitjançant la descripció del diari, les dels Drs. François Ody de l'Hospital Cantonal de Ginebra, Alessandri de Roma, Alfreduzzi i Dogliatti de Torí i Chiaroluza de Nàpols, entre d'altres.

Sembla que, ocasionalment, a part de l'interès científic també hi havia visites de caire cultural com les que consten de l'Agrupación Cultural Ferroviaria o l'Escuela de Asistencia Social.

Segons el registre del llibre, el museu hauria estat obert ocasionalment fins després de la Guerra Civil, ja que hi consten diverses signatures dels anys 1935 al 1939, dues sense identificar de 1941 i la penúltima és de l'1 de desembre de 1942 d'Augusto López Portaña, que s'identifica com a cap del SEU. L'última, com hem dit abans, seria la del Dr. Fleming el 1948.

En definitiva, crec que queda demostrat que el Museu Anatomopatològic Ferrer Cagigal tenia un gran valor científic i docent i un reconeixement social i internacional, ja que era una de les visites científiques de referència per a molts visitants estrangers. Malauradament, i atesa la tradicional manca de cultura humanística del nostre país, es va deixar perdre la que hauria estat una de les joies de la nostra patologia.

BIBLIOGRAFIA

1. CORBELLA, J. *Història de la Facultat de Medicina de Barcelona. 1843-1985*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1996.
2. CORBELLA, J. *Història de la Medicina Catalana*. Barcelona: Edicions DAU, 2016.
3. CALBET, J. M.; CORBELLA, J. *Diccionari Biogràfic de Metges Catalans*. 1a ed. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana - Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 1981-1993. 3v. 772 p.
4. CALLÍS, L. M. *Descripción del servicio de Histopatología del prof. Ferrer y Cagigal, en la Facultad de Medicina de Barcelona*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 576-582.
5. CALLÍS, L. M. Memoria presentada al claustro de la Facultad de Medicina. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 107-113.
6. ZARZOSO, A. "¿Dónde está la pierna de Ramón Turró? Tras las colecciones del Museo de Patología de la Universidad de Barcelona". A: PARDO-TOMÁS, J.; ZARZOSO, A.; SÁNCHEZ, M. *Cuerpos Mostrados. Regímenes de exhibición de lo humano*. Barcelona: Anthropos Editorial. 2019, p. 117-139.
7. FERRER CAGIGAL, A. A. *Modificaciones al método conservador para piezas anatomopatológicas de Kaiserling*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1927, Vol I : 23-26.
8. FERRER CAGIGAL, A. A. *Un nuevo colorante de las grasas*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1927, Vol I : 34-35.
9. CALLÍS, L. M. La conservación de piezas patológicas con destino a los museos. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 95-106.

10. CALLÍS, L. M.; MIRANDA, J. *Una modificación de la fórmula conservadora para piezas del museo*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 121-123.
11. CALLÍS, L. M. *Un nuevo procedimiento de conservación en seco para piezas anatomopatológicas*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 348-349.
12. FERRER, D.; CASTILLO, C. *El empleo de la Cagigalina en coloración específica de las grasas*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 174-179.
13. LORDA, V. *Modificación al método de la Cagigalina en la coloración específica de las grasas*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 462-469.
14. FERRER CAGIGAL, A. A. *Estadísticas y datos clínicos y anatomopatológicos suministrados por 1.000 necropsias*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1930, Vol. II: 278-279. -
15. FERRER CAGIGAL, A. A; CALLÍS L. M. *Contribución al estudio del tatuaje*. Clínica Médica e Instituto Anatómo-Patológico del Dr. Ferrer y Cagigal. 1931, Vol. III: Apéndice: 3-27.

AGRAÏMENTS

Em plau agrair al Dr. Jacint Corbella l'ajuda en la recerca d'informació, al Dr. Lluís Guerrero els seus suggeriments en la elaboració del article i al Sr. Joan Pujol la descripció tècnica del llibre.

